

Η πρώτη υποδοχή των "αλλοδαπών" παιδιών και των οικογενειών τους στους ελληνικούς Π.Σ.

Παπαπροκοπίου, Ν.

Αν. καθηγήτρια Α-ΤΕΙ Αθήνας., Μέλος της Επιστημονικής επιτροπής της ΕΑΔΑΠ

apapap@teiath.gr

Καμμένου, Α.

Ειδική παιδαγωγός, νηπιαγωγός / Επιστημονικός συνεργάτης (καθηγήτρια) στο Α-ΤΕΙ Αθήνας / Εξωτερική Συνεργάτης, επιμορφώτρια της ΕΑΔΑΠ.

akammenou@teseik.gr

Περίληψη

Το ποσοστό των αλλοδαπών παιδιών που κατοικεί στην Ελλάδα αυξάνει σημαντικά τα τελευταία χρόνια. Την πρώτη εξωοικογενειακή υποδοχή τους την αναλαμβάνουν κατά κύριο λόγο οι δομές των βρεφονηπιακών σταθμών που υπάγονται στην τοπική αυτοδιοίκηση. Οι επιστημονικές έρευνες και τα κείμενα (οι καταγραφές) των παιδαγωγών τα τελευταία χρόνια ανέδειξαν την μεγάλη σημασία που έχει η εμπλοκή και η στάση των γονέων στη διαδικασία της άφιξης και ένταξης του πολύ μικρού παιδιού στις δομές του παιδικού σταθμού. Υποδοχή ενός παιδιού προϋποθέτει την υποδοχή των γονέων. Υπάρχει μεγάλος αριθμός ερευνών όσο αφορά γενικά, στην υποδοχή των γονέων σε αυτές τις δομές (Bosse-Platière, 2004; ACCEP; Α. Αναγνωστοπούλου, Β.Ρήγα 2004;), αλλά ελάχιστα κείμενα έχουν έρθει στο φως όσο αφορά στη πρώτη υποδοχή του γονέα και του παιδιού του. Η πρώτη επαφή/συνάντηση μεταξύ παιδαγωγών και γονέα έχει αποδειχθεί ότι είναι καθοριστική για την προσαρμογή του παιδιού και τις μετέπειτα σχέσεις ΠΣ-οικογένειας. Ιδιαίτερη σημασία έχει αυτή η πρώτη συνάντηση όταν πρόκειται για οικογένεια αλλόφωνη ή οικογένεια με παιδί που αντιμετωπίζει ένα πρόβλημα.

Η συγκεκριμένη έρευνα στόχο έχει να καταγράψει και να μελετήσει τις διάφορες τεχνικές που χρησιμοποιούν οι παιδαγωγοί στη διαδικασία της πρώτης επαφής/υποδοχής με τους γονείς που επιθυμούν να εγγράψουν τα παιδιά τους στις δομές ενός παιδικού σταθμού. Το δείγμα της έρευνας έχει δύο σκέλη και επικεντρώνεται αφενός στις αλλόφωνες οικογένειες (μετανάστες, οικογένειες που δεν γνωρίζουν την ελληνική γλώσσα), αφετέρου στις οικογένειες των οποίων το παιδί παρουσιάζει μια ιδιαιτερότητα (αναπηρία, δυσλειτουργία). Η έρευνα βρίσκεται σε εξέλιξη και τα αποτελέσματα, ως προς το πρώτο σκέλος, μας κάνουν να διαπιστώσουμε ότι ο τομέας αυτός ελάχιστα έχει απασχολήσει τους παιδαγωγούς όχι μόνον για τα παιδιά που είναι αλλόφωνα ή παρουσιάζουν κάποια ιδιαιτερότητα αλλά για το σύνολο των παιδιών και των οικογενειών τους. Η εισήγηση θα εστιαστεί σε καλές πρακτικές που έχουν εφαρμοστεί από μια μικρή ομάδα παιδαγωγών. Οι αναλύσεις των καινοτομιών αυτών μπορούν να αποδειχθούν κατάλληλες για ένα μεγαλύτερο αριθμό παιδικών σταθμών και νηπιαγωγείων.

The first reception of immigrant young children and their families in the Greek nursery school.

Papaprokopiou, N.

As. Professor TEI ATHENS member of the scientific committee of eadap

Kammenou, A.

Special educator, early childhood educator / Scientific collaborator A-TEI of Athens / external collaborator of EADAP.

akammenou@teseik.gr

Summary

The percentage of immigrant young children living in Greece has significantly increased during the last decade and still increases. Their first reception out of the family is undertaken by the nursery school, which depends from the local administration. Scientific research and educators records from the last years stressed the great importance of the presence and the involvement of the parents in the process of the arrival and the integration of very little children in the structures of day nurseries. "Welcoming" a child presupposes "welcoming" of his parents. Great number of researches deal with parent's everyday "welcoming" in these structures (Bosse-Platière, 2004; ACCEP; Anagnostopoulou, L., Riga, V., 2004), but very few articles have been published concerning the first reception of the

family. The first contact between educators and parents has been proved to be determinant for the adaptation of the child and for the further relationships between the nursery school and the family. Particular importance has this first meeting when it concerns families with foreign mother tongues or families with handicapped children. It is important to study which processes are followed, as well as if and how particular problems that may emerge, are solved.

The purpose of this investigation is to identify and study various techniques that are used by the educators during the first contact/meeting with the parents wishing to place their child in a nursery school. The sample of the present research is divided in two parts. The first one concerns families that don't have Greek as mother tongue (immigrants), the second one concerns families with children presenting some particularity (disability, handicap).

The research is still ongoing and the preliminary results, concerning the first part, conclude that the "welcoming" issue has occupied very little the educators, not only for the particular cases mentioned above, but also in general for all children and their families. The actual presentation will focus on the good practices that have been applied by a small team of educators. The analysis of their methodology could be useful to an important number of institutions.

1. Εισαγωγή

Η ίδρυση των πρώτων ΠΣ στην Ελλάδα είχαν σαν βασικό στόχο την φύλαξη των μικρών παιδιών. Με την δομή του κοινωνικού ιστού να αλλάζει, ο αριθμός και τα χαρακτηριστικά των χρηστών αυξήθηκε σημαντικά, υποχρεώνοντας το κράτος να θεσμοθετήσει την δημιουργία και την λειτουργία των δομών προσχολικής ηλικίας με συγκεκριμένους νόμους και διατάγματα (Παπαπροκοπίου, 2003). Εντούτοις οι νόμοι και οι διατάξεις που δημιουργήθηκαν, επικεντρώθηκαν στις παροχές που αφορούσαν κυρίως στο παιδί (παιδαγωγικό πρόγραμμα, ψυχική υγεία του παιδιού) θεωρώντας τον ΠΣ σαν ένα κλειστό σχήμα απομονωμένο από το "σχολείο" (συνυφασμένο με την υποχρεωτική εκπαίδευση). Αν και στον τελευταίο νόμο που αφορά στην λειτουργία των παιδικών σταθμών (Ν. 16065/02) προβλέπονται κάποιες βασικές αρχές λειτουργίας, αυτές περιορίζονται σε μία εύρυθμη λειτουργία ενώ η ποιότητα των ιδρυμάτων αυτών παραπέμπεται στους τοπικούς φορείς οι οποίοι καλούνται να προωθήσουν τους δικούς τους εσωτερικούς κανονισμούς λειτουργίας σύμφωνα με τις δυνατότητες και τις επιλογές τους.

Οι έρευνες ωστόσο σε διεθνές επίπεδο αναδεικνύουν και πιστοποιούν τον κοινωνικό και παιδαγωγικό χαρακτήρα των πρώτων ενδοοικογενειακών θεσμών για όλα τα παιδιά και υποδεικνύουν πρακτικές υποδοχής για την ομαλή μετάβαση του μικρού παιδιού από το σπίτι στην οικογένεια. Η πολιτική που αφορά στην ποιότητα των ελληνικών σταθμών πρέπει να λάβει υπόψη της τους παράγοντες που επηρεάζουν τις δομές υποδοχής σε παγκόσμιο επίπεδο. Πρώτος βασικός παράγων η παρουσία και συμμετοχή των γονιών στη ζωή του παιδικού σταθμού που αυξήθηκε σημαντικά τα τελευταία χρόνια. "Το να υποδέχεσαι ένα παιδί, σημαίνει ότι συνυπολογίζεις εξ αρχής το παιδί και την οικογένειά του" (code de qualité, ONE 2004), αναφέρεται στον κώδικα για τις πρακτικές μιας ποιοτικής υποδοχής της γαλλόφωνης περιοχής του Βελγίου. Πλήθος ερευνών των τελευταίων δεκαετιών (Moss, P. and Pence, A. 1994; Bosse-Platière, S., Dethier, A., Fleury, C., Loutre-Du Pasquier, N., 1995; Carels, M.-L., Manni, G., Mengels, A.-M., Paulet, E., 1985) έχουν αποδείξει το σημαντικό ρόλο που έχει η υποδοχή και η εμπλοκή των γονέων στη καλή προσαρμογή και αρμονική λειτουργία του παιδιού στο ΠΣ.

Δεύτερος παράγων, η αλλαγή του πληθυσμού που από ομοιογενής (ίδια γλώσσα, ίδια θρησκεία) έγινε ανομοιογενής αποτελούμενος από πλήθος αλλόφωνων παιδιών. Η Ελλάδα, όπως και όλες οι χώρες με μεγάλο μεταναστευτικό πληθυσμό, καλείται να υποδεχθεί και να εντάξει σημαντικό αριθμό παιδιών που όχι μόνο δεν μιλούν την αναγνωρισμένη ως επίσημη γλώσσα του κράτους, αλλά έχουν και σημαντικές πολιτισμικές διαφορές.

Τρίτος παράγων θεωρείται η στάση ερευνητών και παιδαγωγών κυρίως μέσα από έρευνες δράσεις (CRESAS, 1985; Pirard et Thirion, 1998; Rayna, S., Laevers, S. et Deleau, M., 1996) οι οποίοι προσεγγίζουν τους θεσμούς αυτούς ως λογική συνέχει στη ζωή του παιδιού και όχι σαν αναγκαίο κακό επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον τους στην διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν την ομαλή μετάβαση του παιδιού από τη μια δομή στην επόμενη. Στην προοπτική αυτή οι έρευνες προσανατολίζονται και στον τομέα της πρώτης υποδοχής των παιδιών από διαφορετικές εθνικότητες (A.C.E.P.P 1998).

Στην Ελλάδα μέχρι σήμερα, τα περισσότερα κείμενα αφορούν την μετάβαση κυρίως από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό (Μπαγάκης, Γ., Διδάχου, Ε., Βαλμάς, Φ., Λουμάκου, Μ., και Πομώνης, Μ., 2006; Γουργιώτου, 2008).

Για μικρότερες ηλικίες σε θεσμούς βρεφονηπιακών σταθμών ελάχιστες είναι οι έρευνες που έχουν ασχοληθεί με την μετάβαση του μικρού παιδιού από το σπίτι στο παιδικό σταθμό (Παπαπροκοπίου, 2006, ΕΑΔΑΠ 2004, ΕΑΔΑΠ 2007). Εδώ θα πρέπει να τονιστεί το πρόγραμμα Αίσωπος το οποίο αποτελεί μοναδικό εγχείρημα για την διαπολιτισμική αγωγή στην Ελλάδα. Πρόκειται για ένα ερευνητικό πρόγραμμα διαπολιτισμικής αγωγής το οποίο σχεδιάστηκε από την ΕΑΔΑΠ και εφαρμόστηκε, από το 1999 έως το 2005, σε βρεφονηπιακούς σταθμούς της περιοχής Αθηνών. Κατά τη διάρκεια αυτών των ετών αναδεικνύονται οι προσπάθειες των παιδαγωγών να προσεγγίσουν τους αλλοδαπούς γονείς και να τους εμπλέξουν ενεργά στις δράσεις και τη ζωή του παιδικού σταθμού. Στις δύο δημοσιεύσεις (ΕΑΔΑΠ 2004 και ΕΑΔΑΠ 2007) παρουσιάζονται αναλυτικά οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν για να ενισχυθεί η συνεργασία μεταξύ παιδαγωγών, παιδιών και γονέων, οι οποίοι μοιράζονται πλέον στιγμές δημιουργικότητας, συλλογικής προσπάθειας αλλά και ικανοποίησης για το αποτέλεσμα μέσα σε ένα διαπολιτισμικό σχολικό περιβάλλον. Είναι γεγονός ότι οι δράσεις της ομάδας των παιδαγωγών του προγράμματος «Αίσωπος» μπορούν να εμπνεύσουν τους παιδαγωγούς που θεωρούν τη συνεργασία των γονέων απαραίτητη και τολμούν να τους προσεγγίσουν, είτε το ποσοστό των αλλοδαπών στο σχολείο του είναι σημαντικό είτε όχι.

Η συγκεκριμένη μελέτη που παρουσιάζουμε αποτελεί μέρος μιας προσπάθειας καταγραφής και διερεύνησης των πρακτικών που χρησιμοποιούν σήμερα οι παιδαγωγοί των ελληνικών βρεφονηπιακών σταθμών προκειμένου να υποδεχτούν για πρώτη φορά παιδιά και οικογένειες αλλοδαπών.

2. Μεθοδολογία

Δείγμα

Το δείγμα της μελέτης αποτέλεσαν:

1. για το focus group, 10 άτομα (πέντε παιδαγωγοί και πέντε υπεύθυνοι βρεφονηπιακών σταθμών της περιοχής Αθηνών) οι οποίοι κατέθεσαν τις απόψεις τους στους ερευνητές μέσω της συνέντευξης.
2. για το ερωτηματολόγιο, 100 παιδαγωγοί τάξης.

Τα κριτήρια με τα οποία επιλέχθηκαν και οι δύο ομάδες ήταν αφενός το υψηλό ποσοστό αλλοδαπών παιδιών που φοιτούσαν στους βρεφονηπιακούς σταθμούς και αφετέρου η προσφερόμενη ποιότητα υποδοχής.

Διαδικασία

Για την συλλογή δεδομένων της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν δύο διαφορετικές τεχνικές. Η πρώτη αφορούσε ημικατευθυνόμενη συνέντευξη με focus group και σκοπό είχε την διερεύνηση

των αντιλήψεων των παιδαγωγών σχετικά με τον σεβασμό της διαφορετικότητας και την σχέση αυτών με επιλεγμένες τεχνικές υποδοχής των παιδιών και των οικογενειών τους.

Η δεύτερη αφορούσε ερωτηματολόγιο που διανεμήθηκε σε βρεφονηπιακούς σταθμούς περιοχών του νομού Αττικής στις οποίες διαμένει μεγάλο ποσοστό αλλοδαπών. Στόχος ήταν η συλλογή δεδομένων σχετικά με την οργάνωση της υποδοχής των καινούργιων παιδιών. Στην επεξεργασία των δεδομένων δόθηκε έμφαση στις ερωτήσεις που αφορούσαν στις μορφές επικοινωνίας και υποδοχής των αλλοδαπών παιδιών και των οικογενειών τους.

3. Αποτελέσματα

Η μελέτη απέδειξε ότι η υποδοχή των αλλοδαπών παιδιών ελάχιστα διαφοροποιείται στην πλειοψηφία του δείγματος από αυτή των ημεδαπών παιδιών.

Τα αποτελέσματα από την ημιδομημένη συνέντευξη ανέδειξαν κυρίως τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι παιδαγωγοί στην πρώτη τους επαφή με τους αλλοδαπούς γονείς. Το βασικότερο πρόβλημα είναι η αδυναμία επικοινωνίας το οποίο θεωρούν ανασταλτικό παράγοντα και αντιμετωπίζουν *"μέσω γνωστών ή οι γονείς έρχονται με κάποιο άτομο που μιλά ελληνικά..."*, ακόμα *"...τους δίνονται χαρτάκια γραμμένα ελληνικά για να τους τα διαβάσει κάποιος άλλος ή το μεγαλύτερο παιδί της οικογένειας που πηγαίνει σχολείο..."*.

Ορισμένοι παιδαγωγοί αναγνώρισαν την ύπαρξη μεγάλου προβλήματος, το οποίο όμως *"δεν αντιμετωπίζουν"*. Ακόμη ισχυρίζονται ότι *"οι γονείς δεν ενδιαφέρονται για την προσαρμογή του παιδιού"* αλλά ότι *"ενδιαφέρονται μόνο για ασφάλεια του παιδιού..."*.

Η ανάλυση των ερωτηματολογίων επιβεβαιώνει ότι η γενική οργάνωση της υποδοχής «ομογενοποιεί» όλα τα παιδιά και δεν αφήνει περιθώριο ευέλικτων πρακτικών σε περίπτωση που το παιδί προέρχεται από άλλη εθνικότητα. Σημαντικό ποσοστό παιδαγωγών (24.76%) ισχυρίζεται ότι δεν αντιμετωπίζει ιδιαίτερο πρόβλημα με τους αλλοδαπούς γονείς μια και αυτοί γνωρίζουν ελληνικά. Μόλις ένα πολύ μικρό ποσοστό εμφανίζεται να επιλέγει κάποιες διαφορετικές πρακτικές, θεωρώντας ότι η πρώτη συνάντηση έχει και τον στόχο να αποκτήσει εμπιστοσύνη ο γονιός. Οι τρόποι οι οποίοι υιοθετούνται για να διευκολύνουν την συζήτηση κατά τη διάρκεια της πρώτης συνάντησης είναι κυρίως η χρησιμοποίηση, ως μεσολαβητή, κάποιου συγγενή που μιλά ελληνικά (35.23%), χρησιμοποιώντας την Αγγλική γλώσσα (23.8%), μιλώντας αργά και καθαρά (6.42%) ή με νοήματα (4.58%) και μόνο ένα πολύ μικρό ποσοστό (0.91%) χρησιμοποιεί ενημερωτικό έντυπο υλικό γραμμένο στη γλώσσα της οικογένειας. Ελάχιστοι παραδέχονται επίσης ότι δεν έχουν καμία επικοινωνία διότι δεν μπορούν να μιλήσουν (1.90 %).

Στην πλειοψηφία του δείγματος η επικοινωνία διαρκεί περίπου ένα τέταρτο (51%), βασίζεται στον προφορικό λόγο και εστιάζεται στην αναζήτηση στοιχείων για το παιδί. Το 10% των παιδαγωγών αφιερώνει μόλις μερικά λεπτά στην πρώτη επαφή με τους γονείς. Ελάχιστοι θεωρούν ότι οφείλουν να ενημερωθούν για τις επιθυμίες των γονιών και ένα μικρό ποσοστό (1%) προτείνει ξενάγηση στους χώρους.

Σχετικά με την υποδοχή του παιδιού, όταν αυτό είναι παρόν, τις περισσότερες φορές το αποδέχονται με αγάπη και διάθεση (49.48%) ή το ξεναγούν προσπαθώντας να το γνωρίσουν καλύτερα (26.8%). Ελάχιστες φορές παρευρίσκεται το ίδιο το παιδί κατά τη διάρκεια της συζήτησης με το γονέα (2.06%).

Διαπιστώνουμε ότι η όλη διοικητική μορφή οργάνωσης της πρώτης υποδοχής επηρεάζει και το τομέα της υποδοχής των αλλοδαπών. Η μεσολάβηση της φωτοτυπίας ή του διερμηνέα συγγενή θεωρήθηκε ως τεράστια καινοτομία για μια μικρή ομάδα του πληθυσμού.

Οι συνεντεύξεις με τους παιδαγωγούς και τους υπεύθυνους των παιδικών σταθμών συνέβαλαν στην αποσαφήνιση και καταγραφή των καλών πρακτικών.

Το ευρύτερο θέμα "πρώτη υποδοχή/επαφή" του παιδιού και της οικογένειάς του, που τόσο επηρεάζει την προσαρμογή και την μετέπειτα λειτουργία του στο χώρο αυτό, ελάχιστα απασχολεί το μεγαλύτερο αριθμό παιδαγωγών του δείγματος. Για τους περισσότερους θεωρείται μια γραφειοκρατική, διεκπεραιωτική, υποχρεωτική διαδικασία. Οι καλές πρακτικές περιορίζονται σε ένα μικρό ποσοστό των βρεφονηπιακών σταθμών και αφορούν κυρίως στο περισσότερο χρόνο που αφιερώνεται τη στιγμή της εγγραφής.

4. Συζήτηση

Με την έρευνα αυτή στοχεύσαμε στην καταγραφή και την ανάλυση των πρακτικών που διευκολύνουν την ομαλή υποδοχή των αλλοδαπών παιδιών στους πρώτους κοινωνικούς παιδαγωγικούς θεσμούς στην χώρα μας. Η ομογενοποίηση της πρώτης επαφής ανάμεσα στο θεσμό και τις οικογένειες απορρέει από την διοικητικού τύπου προσέγγιση και αναπαράγει μια παραδοσιακή αντίληψη ενός κλειστού ιδρύματος που αρνείται ακόμα να ανοίξει τις πόρτες της σε μια διαπολιτισμική κοινωνία.. Θα χρειαστούν νέες έρευνες να πιστοποιήσουν τις επιπτώσεις αυτής της πολιτικής στην ομαλή μετάβαση όχι μόνον των παιδιών με ιδιαίτερες πολιτισμικές ανάγκες αλλά όλων των μικρών παιδιών που πρόκειται να φοιτήσουν για πρώτη φορά σε ένα προσχολικό ίδρυμα της χώρας μας.

Μπορούμε να υποθέσουμε ότι η έλλειψη θεσμικών πλαισίων που θα εξασφάλιζαν την προετοιμασία των γονέων από νωρίς – πριν την πρώτη άφιξη του παιδιού- στον παιδικό σταθμό τους, την δυνατότητα διαπραγμάτευσης ευέλικτων πρακτικών και καινοτόμων- θεσμικών- παιδαγωγικών πρακτικών για την ομαλή και προσωποποιημένη υποδοχή δεν ενισχύει τις σχέσεις ανάμεσα στους παιδαγωγούς και τους γονείς. Οι σύγχρονοι κανονισμοί λειτουργίας των τοπικών φορέων θα μπορούσαν να επισημοποιήσουν, να διευρύνουν και να διατηρήσουν τις καινοτόμες πρακτικές που εφάρμοσαν κάποιοι παιδαγωγοί στις οικογένειες των αλλοδαπών παιδιών. Ο σεβασμός στη διαφορετικότητα θα μπορούσε να συμβάλλει στο γενικότερο άνοιγμα των βρεφονηπιακών σταθμών προς την τοπική κοινωνία για την ομαλή ένταξη όλων των μικρών παιδιών στο πρώτο τους εξωοικογενειακό περιβάλλον.

5. Βιβλιογραφία

- A.C.E.P.P. (Association des Collectifs Enfants Parents Professionnels), *Ouvertures. Guide méthodologique de la pratique professionnelle en structures Petite Enfance ouvertes à la diversité sociale, économique et culturelle*. Paris, 1998.
- Accompagner la qualité/ Réflexion sur le processus d'accompagnement à la qualité (Sept. 2008). Genève (CH): Service itinérant d'appui pédagogique et logistique / FGH.
- Baudelot O., Rayna S. (1999). Les bébés et la culture. Eveil culturel et lutte contre les exclusions. Paris: L'Harmattan-CRESAS.
- Bosse-Platière, S., Dethier, A., Fleury, C., Loutre-Du Pasquier, N. (1995). *Accueillir le jeune enfant: quelle professionnalisation?* Ramonville: ERES.
- Carels, M.-L., Manni, G., Mengels, A.-M., Paulet, E. (1985). *La crèche un lieu éducatif pour les petits. Une enquête auprès des parents. Des pistes de réflexion*. Liège: Service de Pédagogie générale de l'Université.
- Clarke-Stewart, A. (1992). Garde non parentale et développement. In B. Pierrehumbert *et al.*, *L'accueil du jeune enfant, politique et recherches dans les différents pays*. Paris: ESF.
- Le code de qualité de l'accueil (2002). Arrêté du gouvernement de la communauté française de Belgique Office de la Naissance et de l'Enfance, en abrégé "O.N.E." 2002.

- Downer, J.; Driscoll, K. and Pianta, R. (2006). Transition from Kindergarten to First Grade. In Dominic Gullo (ed.) *Teaching and Learning in Kindergarten Year*. USA: NAEYC.
- Duda, M. A. & Minick, V. (2006). Easing the transition to kindergarten: demonstrating partnership through service-learning. *Mentoring and Tutoring: Partnership in Learning*, 14:1, 111-121.
- Entwisle, D.R. & Alexander, K.L. (1998). Facilitating the transition to first grade: The nature of transition and research on factors affecting it. *Elementary School Journal* 98 (4), 351-364.
- Fabian, H. (2000). Small Steps to Starting School. *International Journal of Early Years Education*, 141-153.
- P. Moss, and A. Pence (Eds), *Valuing quality in early childhood services. New approaches to defining quality*. London: Chapman. 1994.
- Pirard, F., Thirion, A.-M. (1998). Une formation-action-recherche qui favorise le développement de *nouvelles compétences professionnelles d'encadrement des lieux d'accueil de la petite enfance*. In Impulser, accompagner, coordonner: une formation européenne à l'encadrement des professionnels de la petite enfance. Rapport I.E.D.P.E. dans le cadre du Programme Leonardo da Vinci de la C.C.E. Paris: I.E.D.P.E.
- Rayna, S. et Brougère, G. (2005). *Accueillir et éduquer la petite enfance: les relations entre parents et professionnels*. Lyon: INRP.
- Rayna, S., Laevers, S. et Deleau, M. (1996). *L'éducation préscolaire. Quels objectifs pédagogiques?* Paris: Nathan Pédagogie, INRP.
- Humblet, P., Boutsem, M. et Mahoux, C. (1993). *Analyse de l'accessibilité structurelle et organisationnelle des milieux d'accueil subventionnés de la Communauté française*. Rapport de recherche. Université Libre de Bruxelles.
- Moss, P. and Pence, A. (Eds). *Valuing quality in early childhood services. New approaches to defining quality*. London: Ed. Chapman, 1994. Phillips, D., *Quality in child care: what does the research tell us?* Washington, D.C.: National Association for young children, 1987 (cité in Moss and pence, 1994).
- Pirard, F., Thirion, A.-M. (1998). *Une formation - action - recherche qui favorise le développement de nouvelles compétences professionnelles d'encadrement des lieux d'accueil de la petite enfance*. In Impulser, accompagner, coordonner: une formation européenne à l'encadrement des professionnels de la petite enfance. Rapport I.E.D.P.E. dans le cadre du Programme Leonardo da Vinci de la C.C.E. Paris: I.E.D.P.E.
- Γουργιώτου, Ε. (2008). Αποτελεσματικές πρακτικές μετάβασης των νηπίων από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό σχολείο. Το Ολοήμερο Νηπιαγωγείο. Εισηγήσεις του Κέντρου Επιμορφωτικού Σεμιναρίου Στελεχών της Εκπαίδευσης, Αθήνα 24 Ιανουαρίου 2008.
- ΕΑΔΑΠ (επιμ.) (2007). Σεβασμός στη διαφορά. Αθήνα: ΕΑΔΑΠ.
- ΕΑΔΑΠ (επιμ.) (2004). Μαζί, Παιδαγωγοί και Γονείς στο διαπολιτισμικό σχολείο . Αθήνα: Τυπωθήτω –Γιώργος Δαρδανός .
- Μπαγάκης, Γ., Διδάχου, Ε., Βαλμάς, Φ., Λουμάκου, Μ., και Πομώνης, Μ. (2006). Η ομαλή μετάβαση των παιδιών από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό και η προσαρμογή τους στην Α΄ τάξη. Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ.
- Παπαπροκοπίου Ν. (2003). Οι παιδικοί σταθμοί χθες, σήμερα, αύριο. Στο ΕΑΔΑΠ (επιμ.) *Προς μια συνεργατική και συμμετοχική επιμόρφωση στην προσχολική αγωγή*. Αθήνα: τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός.

Λέξεις κλειδιά: πρώτη υποδοχή, βρεφονηπιακοί σταθμοί, καινοτόμες πρακτικές, παιδιά αλλοδαπών